

A decorative rectangular border with a double-line design and ornate corner pieces.

Dr. G. D. J. Schotel

Het Maatschappelijk
Leven
in de XVII^e eeuw

HET
MAATSCHAPPELIJK LEVEN
ONZER VADEREN
IN DE ZEVENTIENDE EEUW

BESCHREVEN DOOR

DR. G. D. J. SCHOTEL

~~~~~  
**Tweede, verbeterde en geïllustreerde Uitgave**

DOOR

DR. H. C. ROGGE  
Oud-Hoogleraar aan de Universiteit te Amsterdam



A. W. SIJTHOFF  
LEIDEN

## Achtste Hoofdstuk.

### Volksspelen.



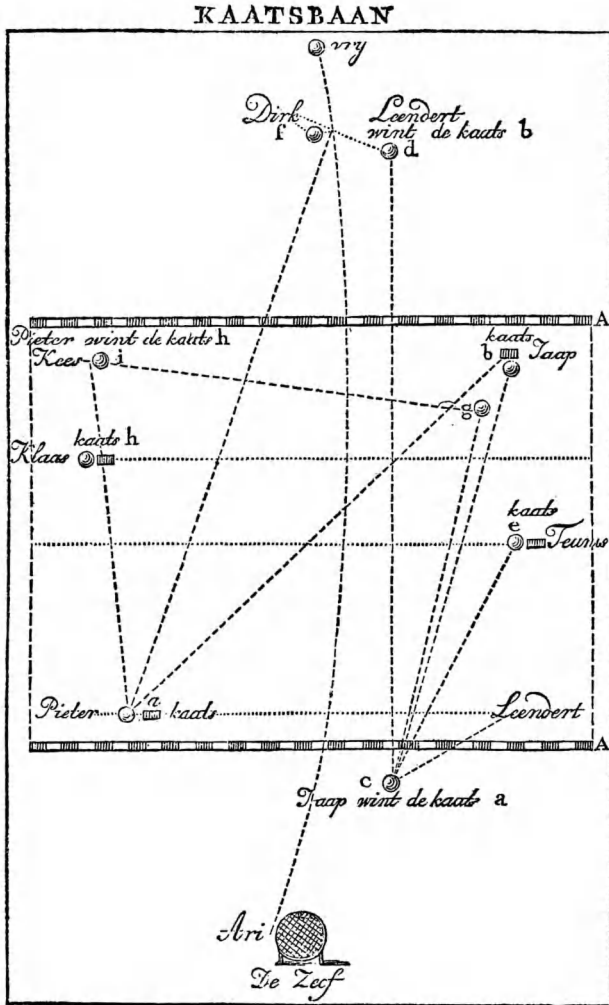
et bal- of kaatsspel was reeds aan de Romeinen bekend, en bij de Ouden komen verschillende soorten van balspelen voor. De Germanen brachten het uit Italië in hun vaderland over <sup>1)</sup>. In Frankrijk was het in de vroegste tijden algemeen, en diende in de middeleeuwen niet slechts voor prinses en ridders, maar ook voor het volk tot uitspanning. Zelfs richtte men daar luisterrijke feesten aan, waarop met den bal gespeeld werd, die drie dagen duurden, van 's morgens tot 's avonds, waarna de overwinnaars bloemenkransen, versierde handschoenen en eere-raketten ontvingen. In vervolg van tijd stichtte men bijzondere gebouwen, waarin men zich in „le noble jeu de courte paume”, wel te onderscheiden van „le jeu de longue paume”, oefende. Diergelijke inrichtingen bestonden ook in verscheidene Duitsche en Engelsche steden (tennis-courts). Nog in de 17<sup>de</sup> eeuw werd het aan het hof van Engeland gespeeld, blijkens het volgend bericht in den Hollandschen Mercurius van September 1650: „Den 18 deser stierf op 't eiland Wight de jonge prinses Elisabeth, alwaer se haer met speelen van den bal, daer se groot vermaeck in hadde, te seer verhit heeft, en door een reghen nat en schielijck koudt wordende, is eerst 'de koortze en na veertien daghen de dood gevolgt.”

„In de middeleeuwen”, schreef H. van Wijti, „minden vrouwen

zoowel als mannen spelen, die sterke beweging vereischten, zooals kaetzen, klossen, kegelen." Het woord „kaetzen" leidt Burman af van het Fransche chasser: „le joueur de longue paume chasse une bale de grande roideur" <sup>2)</sup>). De plek, daar de bal viel en bleef liggen, die bij ons „kaats" werd genoemd, heetten de Franschen la chasse, en dat wij noemden de „kaets teekenen": marquer la chasse. Comenius gaf de volgende beschrijving van dit spel: „Het ballespel geschiedt uytslaende en herkaetzende in de kaetsbaen of elders, wanneer d' eene de bal uytslaet en den anderen opvanght en wederom slaet: 't zij dat et is een gemeene bal met hayr gestopt en moetende met een plack geslagen worden, ofte een palmasie- (rincket) of groote handt-bal, moetende herslagen worden met een palm-slagh of rincket, ofte een windtbal zijnde met locht ende moetende herslaeghen worden met de vuyst". In de 14<sup>de</sup> eeuw komt het in de grafelijke en hertogelijke rekeningen als een ridderlijk spel voor. Jan van Blois „vercaeste ieghens hertoghe Aelbregt 50 mott," en met Jan van Heemvliet tegen denzelfden hertog 16 mott <sup>3)</sup>). In 1364 vermaakte hij zich te Dreischor en Goes met „caetzen", en liet te Kesnoit (Quesnoy) „twee foletten om mede te caetsen" koopen. Ook „vercaeste hij geld jegens heer Vranke van Borssele, Janne van den Oestende en ander," te Haarlem. Willem VI verspeelde of verpandde in de kaatsbaan zijn tuin, d. i. zijn halssieraad. Deze kaatsbanen besloegen een vrij groot plein, en werden voor des te beter gehouden, naarmate ze langer en ruimer waren. Voor het spel begon, sprak men af tot welken boom, heining, paal of huizing men werpen zou en hield den bal, die verder dan de afgesproken ruimte vloog, voor „kwaad."

De hertogen van Bourgondië en hunne edelen kaatsten en klossen als hunne voorouders, en wonnen en verloren aanzienlijke sommen, zelfs hunne kleederen. Van dien tijd dagteekenen ook de „gemoraliseerde schaeck-, caert- en caetspelen." Ook de burgers en boeren vermaakten zich met dat spel, doch mochten den bal op kerkhoven en in kloosters niet werpen, daar zulks bij keuren streng verboden was. Te Dordrecht, waar men eene stads-kaatsbaan had, mocht men op den Rietdijk niet kaatsen, hetgeen met groote letters op een houten bord werd te kennen gegeven. Het ging er

meestal luidruchtig bij toe, waarom dan ook dit spel vooral in de



nabijheid van kerken bij keuren verboden werd. In den loop der 17<sup>de</sup> eeuw, toen het kaatsen nationaal werd, begon men kaats-

banen buiten de steden aan te leggen, in welker nabuurschap men allengskens tavernen stichtte, die de banen kochten of huurden. Men sloeg den bal met de vlakke hand, doch die teere handen hadden trokken dikke dubbele handschoenen aan, „terwijl eenigen, om nog sterker te kunnen slaan, die met touwen van binnen versterkten.” De vrouwen gebruikten een soort van netsgewijze vervaardigde paletten met een zacht handvat aan het einde. Ook vond men te haren behoefte een zachte of lichte soort van ballen, kunstig met allerlei soort van vederen bestoken uit, die men raquettes noemde. Du Cange wil dat men deze gedurende de kruistochten reeds te Constantinopel gebruikte, en dat de prinsen en groote heeren, te paard kaatsende, elkander de ballen met lange raketten toesloegen; doch Etienne Pasquier schreef, dat de raket in zijn tijd dus in de 16<sup>de</sup> eeuw werd uitgevonden. Hoe het zij, men vindt nog menig schilderij uit de 17<sup>de</sup> eeuw, voorstellende het plein of een der lanen van een buitenverblijf, waarin prachtig gekleede juffers zich met raket en volans vermaken. Menig vaderlandsch dichter heeft ter eere van dit spel de snaren gestemd, en onder dezen Hugo de Groot, Huygens, Bruno, Blasius, Luiken. Cats gaf het stof tot een zinnebeeld:

Kaats nog min en heeft geen val  
Zonder overslaanden bal.

Dat mannelijk spel was al in de tweede helft der 18<sup>de</sup> eeuw, voornamelijk ten platten lande en wel meest op onze veendorpen en in Rijn- en Delfland, in gebruik, doch had elders reeds plaats gemaakt voor het kolven. In 1758 werd te Nieuwpoort aan de Lek „het kaatzen op het zandpad, hetzij van de zeef of uit de hand, het smakken van den bal met den lepel en het werpen van tellooren” nog verboden.

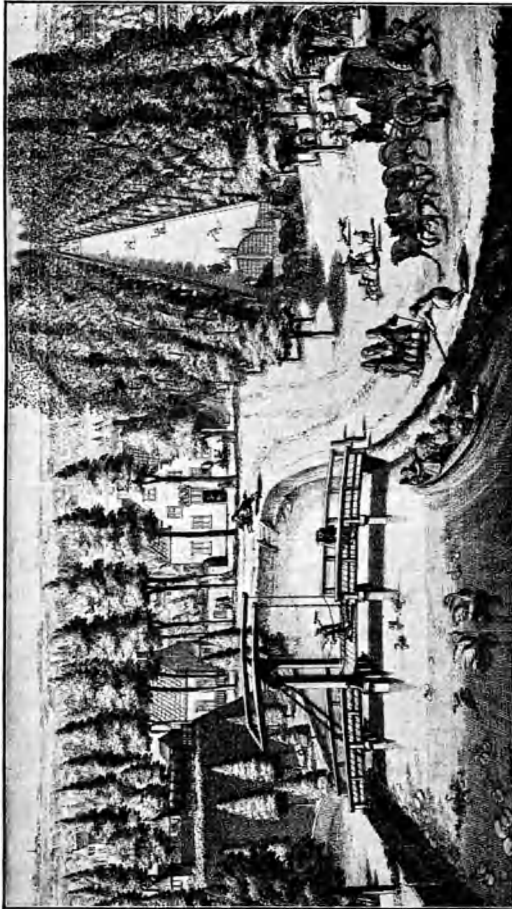
Van Wijn noemt onder de ridderlijke spelen ook het klossen of werpen door een ring. In de grafelijke rekening van 1390—1396, komt o. a. deze post voor: „Item aen mire vrouwe, tot velen tiden VI s. 10 gr. op die cloetbaen mede te cloten”, en verder: „Item van den huize, van den coeltuyn en van die cloetbaen te doen maken.” In de kluchtspelen der 17<sup>de</sup> eeuw vindt men het

alleen als een mannenspel vermeld, en sprak men van een „klosse leggen, een klosje maken.” De klos- of klooibaan was in de middeleeuwen een spel, dat vorsten gewoon waren te spelen. In de 17<sup>de</sup> eeuw behoorde dit spel, althans buiten Holland, tot de burgerspelen; later werd het alleen door de boeren gespeeld. De inrichting bestond uit eene lange afgeperkte baan, in welke twee boogswijze houten palen of ijzeren staven in dier voege geplaatst waren, dat ze, aan het oppereinde in het midden verbonden, eene poort uitmaakten. Door deze poort moest de speler met een ronden kloon werpen, en zoo hij mis gooide, mocht hij geen tweede worp door de poort doen, dan nadat hij hout, dat is de poort, geraakt had, waarvoor hij één telde. Vervolgens door de poort gooiende, telde hij twee, en men ging voort met tellen tot zoolang, dat de een of ander het getal van twaalf of meer, naar men bepaald had, bereikte, waarmede het spel afliep. Men had ook zulke banen op een onderstel, met een ijzeren poortje tegen het einde, waardoor de kloon of bal moest worden geworpen. De minste had niets, die het poortje raakte telde een, die er door wierp twee. Die de meeste cijfers had won natuurlijk het spel<sup>4)</sup>. In een schoolboek uit de 16<sup>de</sup> eeuw worden twee knapen voorgesteld, die zich met dit spel bezighielden.

Niet minder oud, maar vooral niet minder geliefd, was het koning- of kegelspel, of „keglenrollen,” bij de Franschen „jeu de quille,” welk woord volgens Du Cange van ons schel, lat. *skilla*, *scilla* en *squella*, zou afkomen<sup>5)</sup>, „wijl de kegels onder breed gemaakt zijn nae het maeksel van een schel of klok,” hetgeen door Menage bevestigd wordt. Reeds in de oudste grafelijke rekeningen wordt van dit mannelijk spel gewag gemaakt, en eene menigte plaatsen uit de oude schrijvers bevestigen, dat onze ridders en edelen er zich mede bezighielden. In de 17<sup>de</sup> eeuw was er nauwelijks eene herberg hier te lande, waarin men geen houten of steenen plekken had, die voor het kegelspel geschikt waren en gebruikt werden. Hier en daar vond men ook overdekte kegelbanen, en de negen kegelvormige palen, waarvan er één met een kroon of gedraaiden knop (de koning) boven de andere uitstak, waren vaak zeer zwaar en „het slaan van den kloon eischte een sterken

arm." Het werd toen, gelijk heden, ook door de kinderen gespeeld.

Zulks was ook het geval met het „cloodgen spelen," „werp-" of „schiebklooten," overigens een zeer geliefd spel bij burgers en



De Maliebaan te Utrecht.

landlieden. Men nam eene plat-ronde schijf in de hand en wierp haar zóó, dat zij op den platten rand voortliep. Wél geworpen, rolde zij een geruimen tijd voort, eer zij op den platten kant nederviel en stil bleef liggen. De grootste handigheid van den



werper bestond in de kunst om de schijf met kracht vooruit te doen snellen, en men won het spel, wanneer men met de minste worpen eene zekere bepaalde lengte afgooide. „De werpers,” schreef Comenius, „werpen de werpschijven en ander werpgoedt voor sich in de lenghte, of swancken het uyt in de locht, of mickende nae een voor-opgestoocken doelwit, poogen sij 't te raken.” Vooral vermaakte men zich des winters op het ijs met dit spel; ook was het zeer in trek bij onze strandbewoners, die er zich op het vlakke en effen strand in oefenden. Op vele dorpen, vooral in Rijnland, was men op Koppermaandag zóó gewoon zich met dit spel te vermaken, dat, zoo er gedraaide werpschijven ontbraken, men zich van steenen bediende. Het „steenen pleien” der jongens schijnt nog een overblijfsel van dit spel te zijn.

Volgens sommigen zou het maliën reeds eene geliefde uitspanning der oude ridders en edelen, en algemeen hier te lande in zwang zijn geweest, doch men vindt er nergens gewag van gemaakt. Die lange lanen, met welige en lommerrijke boomen beplant, onder den naam van maliebanen bekend, en de daarbij staande maliehuizen of herbergen, komen eerst in de 17<sup>de</sup> eeuw voor. Men vond ze in de nabijheid van de aanzienlijkste steden; te 's-Gravenhage was er een in het bosch, die bijna even zoolang was als die te Londen; te Amsterdam een van 173 roeden lang, doch in het Diemermeer, een uur gaans van de stad. In 1759 maakten baljuw en schepenen van de Meer eene uitvoerige keur op het spelen in deze baan, die echter maar weinig in den smaak der Amsterdammers viel <sup>6</sup>).

Wat dunckt u van de malibaen?  
 Zij staet mij maer zo paslijk aen.  
 Ze is als te naauw van wandelwegen,  
 En al te ver van stad gelegen.

De „Paille-maille-baan” te Leiden werd in 1637 en te gelijker tijd die te Utrecht, „ter recreatie voor de studenten,” aangelegd. De laatste had ongeveer eene lengte van 1000 ellen. Men bediende zich tot dit spel van een langen taaien zwiependen stok met een fluweelen handvat, en aan het ondereinde een houten met ijzer

beslagen hamerslag. Door middel van deze malie dreef men een rollenden bal voort, en hij was overwinnaar, die hem met de meeste kracht en handigheid en de minste slagen heen en weder van en tot de afgeperkte palen wist te maliën

Ofschoon er geen sporen bij onze oude dichters van het kolven voorkomen, zoo blijkt het uit prenten uit de 17<sup>de</sup> eeuw, dat het kolven, en kolven door den ring, toen reeds bekend was. Ook gewaagt Bredero in zijn „Moortje” van den kolf: „noch kreeg hij een kolf van Klaesje Buytenaer, songder quast en songder schuer.” En bij eene keur van 1624 werd te Leiden „het mitter kolven den bal slaan, het mitter hand, slinger of andere instrument, stienen of yet quetselix werpen, op kerkhoven, in doelen, in de ramen, aen de wallen” verboden. Ook leest men dat de rederijkers, na het eindigen hunner bijeenkomsten, bleven kolven. In den aanvang waren de kolfbanen slechts vierkante of langwerpige afgeschutte perken, waar twee dunne kolfpaaltjes in stonden. De grond was doorgaans slechts met schelpen bestrooid; een vierkante houten klik, aan een stok gevoegd, de kolf, daar inen een lichten haren bal mede voortsloeg. Zulks deed men slechts van paal tot paal van een hoop zand, als eene tuit gemaakt, waarvan het spreekwoord: „het balletje op het tuitje zetten”, d. i. een frisschen slag wagen. Het kolven, zooals het nog thans gedaan wordt, op waterpasse, vaste en gladde banen, met zware, vaste, sfeerronde, uit sajete saamgerolde ballen, koperen klikken aan de kolfsteelen en zware rond gedraaide kolfpalen, dagteekent van de volgende eeuw.

Bedriegen wij ons niet, dan waren deze de voornaamste uitspanningen onzer vaderen in de 17<sup>de</sup> eeuw. De dichters noemden ze „kloecke krachtige en gezonde recreatie”, en van Someren zong:

De malie en de klos, de kloot die sij hantieren,  
De bal, die sij de baen met kracht doen overswieren,  
Sij maecken 't broose lijf tot eenen vasten klomp,  
Een Davids in 't gevecht.

Wij zwijgen van andere spelen, die in geschriften van dien tijd voorkomen, zooals „den bal in 't emmertje, het kolven om een stoeltje, de tafelballen of prins Karel over den Rhijn, het balsnorren,

het balkneppelen of het Amsterdamsch casti, het keilen, het werpbollen in 't lanck, het werpen met schijven of steenen naar den staak, het spel van de baere te loopen, het horenbordspel, het spelletje van de 10 heeren en 11 knechts, poesje of lutje leeft nog," de drie laatste door Bilderdijk, en „het op eijeren dansen



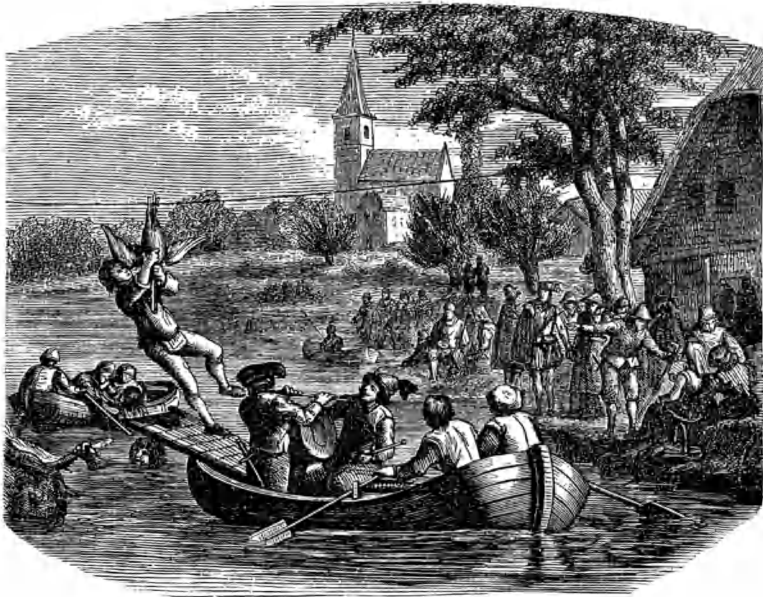
Kolven.

en het Haagsche rad van avontuur", door le Francq van Berkhey beschreven. Zij komen niet algemeen, sommige alleen in enkele streken voor. Doch onder die spelen zijn er, die meermalen op doek of in prent werden gebracht, waarom wij er nog een oogenblik bij stilstaan.

Tot de ruwe gewoonten van vroeger dagen behoort ook het katkneppelen. Zulks geschiedde op feesttijden en voornamelijk op kermissen. Deze of gene waard noodigde dan de boeren uit tot het

winnen van een prijs met dit spel. Deze bestond meestal uit een zilveren messenhecht, dat, aan linten en strikken gesnoerd en aan een stok gehecht, uit het venster der herberg werd gestoken. Op het plein vóór de herberg of in de kaatsbaan stonden twee zware in den grond geheide palen, aan welke een sterk touw overdwars gespannen was. In het midden van dit touw hing een dicht gekuipte ton, waarin eene levende kat zat. Op het bepaalde uur kwamen allen, die mede wilden werpen of kneppelen, gaven hunne namen op en betaalden hun deel aan den prijs, verbonden zich om, indien zij den prijs wonnen, drie of vier flesschen wijn in het gelag te geven, en ontvingen elk van den waard eene flesch. Wanneer het gelag vol was, teekende men met een stuk krijt op de schoe de nummers van één af tot zoo veel er mede gooiden. Voorts maakte men op den grond eene groef, of legde een langen stok dwars op den grond als de plek van waar men mocht gooien, terwijl de gooi van hem, die over die grens trad, voor nul werd gehouden. Nu trad nummer één op, met een kneppel in de vuist. Deze wierp hij met groote kracht naar de ton, die, zoo hij wel trof, soms een goeden krak kreeg. Had hij het vat zóó getroffen dat de kat er uitsprong, dan viel hem de prijs ten deel. Geschiedde zulks niet, dan volgde nummer twee, en zoo ging men voort met gooien, tot dat er nu een hoepel, dan een stuk van de duigen afviel, en eindelijk de ton geheel in stukken spatte en de kat er uitsprong, hetgeen echter niet voor op 't laatst geschiedde. De kat toch, door het slingeren der ton bedwemd en angstig van aard, bleef zoo lang mogelijk in de slingerende ton. Soms gebeurde het dat zij den kneppel zoo hevig voor de kol kreeg, dat ze voor dood bleef liggen of met de nagels aan de ton bleef hangen. Hoe het ook ging, zij viel of sprong eindelijk uit de ton, en de laatste gooier won den prijs. Intusschen liepen de jongens naar de kat, en die haar greep kreeg eene flesch tot loon. Nog in het laatst der 17<sup>de</sup> eeuw was behalve het kat- ook het pauwkneppelen zeer algemeen. De pauw werd echter niet gelijk de kat in een vat gekuipt, maar met de pooten aan een paaltje vastgehecht. Soms werd de pauw, een kostbare vogel, met eene gans verwisseld. Rotgans geeft in zijn „Boerenkermis” eene beschrijving van dit spel.

Tot de dorpsvermaken behoorde ook het ganstrekken. Men bond aan een overdwers gespannen touw eene gans vast, wier kop met vet of zeep besmeerd was, en de knapen, op een voortrollenden wagen gezeten, moesten in den vollen ren den kop vatten, vasthouden en afrukken. Zoo spande men ook wel een touw over eene vaart, sloot of rivier, en de rappe gast, die naar de gans wilde



Het ganstrekken op het water.

grijpen, stond met het bovenlijf naakt of in het onderhemd en de onderbroek op de stuurplecht eener schuit, die door twee flinke gasten werd voortgeroeid en waarin ook de overigen, die aan den wedstrijd deel namen, zaten. Die den vogel bij den kop greep, doch niet kon afrukken, viel in het water, zwom weder naar boord en herhaalde den greep, totdat hij of een zijner makkers den kop afgerukt had. Op vele plaatsen werd dit spel door trom en fluit begeleid, gelijk blijkt uit eene fraaie teekening van Ferdinand Bol,

door Barth. de Momper in plaat gebracht, waarop dit spel uitvoerig is voorgesteld. Niet minder geliefd was het vogelsnijden. Men hing een haan of eendvogel met het hoofd benedenwaarts aan een lang dwars gespannen touw, en blinddoekte hen die er naar wilden snijden. De geblinddoekte snijders traden dan op een teltred naar den vogel en sneden zoo lang, totdat een hunner hem in eens den kop afsneed. Tot het papegaaischieten werd een houten vogel gebruikt. Dit schieten was reeds in de 14<sup>de</sup> eeuw een der meest geliefde oefeningen der stedelijke schutterijen, hetzij in hunne Doelen, hetzij buiten in het veld. Hij, die den vogel van den mast schoot, ontving een fraai gemaakten zilveren vogel of een ander stuk zilver tot belooning, werd koning en moest een of twee maaltijden aan het gild geven. Het is bekend dat hertog Willem van Beijeren in den Doel te 's-Gravenhage met een voetboog naar den vogel schoot, en zijne dochter Jacoba, die zulks te Goes met een kruisboog deed, tot koningin van het schuttersgild verklaard en met geschenken overladen werd. Op het stadhuis te Amsterdam was weleer eene schilderij van Jacob Cornelisz van Oostzanen, voorstellende een bekranst en os, in 1564 door een schutter gewonnen met het schieten naar den papegaai, gelijk men in de lijst las. Te Brummen wordt bij een zilveren vogel nog een oud reglement in handschrift bewaard 7).



T. 1. blz. 238; Slichtenhorst. *Geldersche Geschied.*, blz. 256; Barante *Hist. des Ducs de Bourgogne*, T. VI, p. 35; Van Meteren, *Nederl. Historien*, D. I, blz. 203, D. III, blz. 184; Groen van Prinsterer, *Archives*, T. 1, p. 136; Hooft, *Ned. Gesch.* blz. 25; Wagenaar, *Vad. Gesch.*, D. X, blz. 505; Kok, *Vad. Woordenb.* D. XXII. blz. 374; Aub. du Maurier. *Mém.*, p. 212.

Bladz. 114. N<sup>o</sup>. 21. *Bellerophon of Lust tot wysheyd*. Amst. 1695.

#### ACHTSTE HOOFDSTUK.

Bladz. 118. N<sup>o</sup>. 1. Zie over al deze spelen, behalve van Wijn, a. w. Le Francq van Berkhey's. *Nat. Historie v. Holland*, Dl. III, st. 5. die eene uitvoerige beschrijving geeft van de inrichting der kaatsbaan. Ersch u. Gruber, *Allgem. Encycl. d. Wissens. u. Kunste*.

Bladz. 119. N<sup>o</sup>. 2. F. Burman, *Eenige Aenmerk. de Nederl. tael aengaende*, D. II, blz. 63; *Dictionn. de l'Acad. Franç.*; Comenius, *Jamua linguarum reser.*

Bladz. 119. N<sup>o</sup>. 3. Zie: De Lange van Wijngaerden a. w. en Van Wijn a. w.

Bladz. 122. N<sup>o</sup>. 4. Een teekening van Adr. van Ostade, die eene voorstelling geeft van dit spel, bracht in 1833 niet minder dan 2400 gulden op.

Bladz. 122. N<sup>o</sup>. 5. Du Cange, *Glossarium Lat. i. v. Skella*, Menage. i. v. *quille*.

Bladz. 124. N<sup>o</sup>. 6. *Beschrijf. van Amsterdam*, 8. uitg. D. VIII, blz. 779. D. XIII, blz. 294.

Bladz. 129. N<sup>o</sup>. 7. Dit reglement luidt:

Generale acte waarna de voorschreven schutters  
hun verbinden by handtastinge te reguleren.

In 't jaer ons Heeren 1611 hebben verscheiden geërfden in Brummen een ouden horige gemeenschap opgerigt, genaamt 't St. Jans gilde, uit welke personen is gesproten de schutterge in 't boerschap Brummen, so hebben wy schutters voornoemd, ten agtevolging van 't voorschrevene, eendragtelyck vastgesteld en stellen vast, cragt deses, dat zig niemand sal ondernemen of verstouten d'articulen, hier na beschreven

enigsins te contrarieren, te verwerpen of in kleinagting 't erkennen. So wie dusdanige fauwte komt te begaen, sal, na inhoud der articulen, sonder tegenseggen van ymand, geboet en gestraft worden, en is wel expresselyck besloten, dat indien de voorzegde persone, by versterf of vertrek, dese geseide schutterye moesten absenteren, dat niet meerder als een soon uit yder huis sal part en deel hebben aan 't zilver, en by gevolg van de schutterye genieten, en dat niemand sijn iegt kan en sal verkopen, of over transporteren. Die lust en genegentheid had om sig aen 't zilver, 't welk aen de Schutterij hoort, te kopen, kan sig met cenen gulden vijf stijvers daertoe begeven.

Articulen tot narigting:

1. — Vooreerst word gearresteert dat, wanneer de vogel op de stange is, den gewesene koning sal vrij staen d'eerste schoot te doen, en so vervolgens van d'officieren tot d'soldaten daeronder gehorende.

2. — Wanneer een van de schutterij de vogel kwame af te schieten, die sal profiteren een nieuwen hoedt, mits conditie dat dese koning weder aen de schutterje nitkere een half vat bier.

3. — Oft gebeurde dat een uitheemse de vogel afschiet, en koning werde, sal soodanigo persoon verpligt sijn tot boete aen de schutterij te geven, 1 tonne biers, en binnen 8 dagen een even gelijke vogel op de stange te leveren.

4. — En wie de vogel afschiet, 't sy die aen 't gilde hooren of uitheemse, gehouden sullen sijn 2 sufficante borgen tot genoeg van de schutterje aanstonds te stellen.

5. — Of er ymand, na dat de vogel afgeschoten waren, hy mogt ondernemen met scherp te schieten, sal soodanigen een half vat bier verbeurt hebben.

6. — Als nu 't afschieten ten einde is gebracht, sal men er mede in eenigheid sig vervoegen ter plaetse alwaer de verteringe zal geschieden.

7. — Wanneer er rusie tusschen verscheide personen ontstaen mogt, sal vder dusdanigen persoon of personen, yder in 't bysonder, verbeuren een half vat bier, en boven dien in een ton koud water staen, so lang de partjen niet versoend sijn.

8. — So een schutter een goed vriend in 't gelag brag, sal een schutter vrystaen den selven met een kanne bier te beschenken, maer, so die vriend ging sitten, sal hij gehouden sijn, sijn gelag te betalen.

---

NEGENDE HOOFDSTUK.

Bladz. 131. N<sup>o</sup>. 1. Beckmann, *Geschichte der Erfindungen*, B. I, S. 62 ff., B. II, S. 522 ff.

Bladz. 132. N<sup>o</sup>. 2. Willems, *Belgisch Museum*, 1841, blz. 328.

Bladz. 132. N<sup>o</sup>. 3. *Reinaerd*. vs. 803.

Bladz. 132. N<sup>o</sup>. 4. J. F. Willems, *Mengelingen v. vaderl. inhoud* blz. 355 volg.